

Vecāku varas atņemšana – svarīga pagasttiesas funkcija bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai

Deprivation of Parental Authority as an Important Function of the Parish Court for Ensuring Protection of Children's Rights

Mg. soc. zin., dipl. hist. Modrite Vucāne

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore

E-pasts: modrite.vucane@lu.lv, tālrunis: 67034563

Publikācija veltīta vecāku varas atņemšanas institūta analīzei Latvijas Republikā XX gs. 20.–30. gados. Rakstā autore aplūko vecāku varas un vecāku varas atņemšanas institūta normatīvā regulējuma attīstību un analizē šā juridiskā bērnu tiesību aizsardzības līdzekļa izpratni pagasttiesu praksē. Raksts sniedz zināmu ieskatu Latvijas lauku sabiedrības dzīvē un valdošajā morālē. Autore ieskicē atšķirīgo izpratni par labu izturēšanos pret bērniem atsevišķās ģimenēs un vispārpieņemtajiem uzskatiem sabiedrībā. Analīzei autore izmantojusi atsevišķus nepublētus arhīva materiālus – pagasttiesu lietas par vecāku varas atņemšanu.

Atslēgvārdi: vecāku vara, vecāku varas atņemšana, pagasttiesa, bērnu tiesību aizsardzība

Keywords: *parental authority, deprivation of parental authority, parish court, protection of children's rights*

Ключевые слова: *родительская власть, прекращение родительской власти, волосной суд, защита прав ребенка.*

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	261
1. <i>Vecāku varas atņemšanas institūta regulējums XIX gs. un XX gs. sākumā</i>	261
2. <i>Vecāku varas atņemšana 1937. gada Civillikuma izpratnē</i>	262
3. <i>Pagasttiesu prakse vecāku varas atņemšanas lietās</i>	263
<i>Kopsavilkums</i>	267
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	268
<i>Literatūra</i>	268
<i>Normatīvie tiesību akti</i>	269
<i>Arhīva materiāli</i>	269
<i>Judikatūra</i>	269
<i>Atsauces</i>	269
<i>Summary</i>	271

levads

Virspusēji skatot aktuālus mūsdienu tiesību jautājumus, varētu likties, ka modernā bērnu tiesību aizsardzības sistēma ir tikai XX gs. civilizācijas sasniegums. Tomēr, sikāk iedziļinoties bērnu tiesību aizsardzības jautājumos, it īpaši attiecīgā tiesiskā regulējuma evolūcijā, redzam, ka bērnu tiesību aizsardzības sistēma ir radusies un pilnveidojusies vēsturiski. Tādi moderni tiesību institūti kā bērna intereses, bērna tiesību aizsardzība, bērna viedokļa uzklauššana sava laikmeta izpratnē tikuši regulēti Latvijas Republikas civiltiesībās XX gs. starpkaru periodā un arī pat tādā nereti nonicinātā tiesību sistēmā kā padomju tiesības.¹ Par raksta mērķi autore izvirzījusi noskaidrot vecāku varas institūta izpratni Krievijā XX gs. sākumā un, raksturojot pagasttiesu lietas par vecāku varas atņemšanu Latvijas Republikā pēc 1937. gada, iezīmēt šā tiesību institūta tālākattīstību bērnu tiesību aizsardzībā.

1. Vecāku varas atņemšanas institūta regulējums XIX gs. un XX gs. sākumā

Vecāku varas atņemšanas institūts, kas veidojies visciešākajā saistībā ar tādu tiesību institūtu kā vecāku vara,² ir saistīts ar bērna tiesību aizsardzības izpratnes attīstību, pazīstams jauno lauku civiltiesību kodifikācijās Eiropas valstīs, Krievijā un, protams, arī Baltijas guberņās – Baltijas Vietējo likumu kopojumā. Vēsturiskai izpratnei īsi apskatīsim vispārīgo vecāku varas atņemšanas institūta regulējumu XIX gs. un XX gs. sākumā.

Pretēji romiešu tiesību izpratnei jauno lauku civiltiesību kodifikācijas vecāku varu neuzskata par mūžīgu, bet gan par tādu varas institūtu, kas izbeidzas ar bērna pilngadību.³ Jānorāda, ka XIX gs. ģimenes tiesību izpratnē tāds jēdziens kā vecāku varas atņemšana nemaz nav tik plaši izplatīts.⁴ Aplūkosim vecāku varas institūta izpratni Krievijas Civillikumā,⁵ kas bija spēkā Latgalē un tāpēc ir ietekmējis arī lielas daļas latviešu tiesisko apziņu. Civillikums paredzēja, ka vecāku vara izbeidzas tikai ar vecāku nāvi vai ar kārtas tiesību atņemšanu. Krievu civiltiesību literatūrā uzsvērts Krievijas Civillikumā (178. p.) noteiktais, ka vecāku vara izbeidzas tikai ar vecāku nāvi vai ar kārtas tiesību atņemšanu. Lemt par to nebija ne sādžas sapulces (Krievijā un Latgalē tā pildīja zemnieku bāriņtiesas funkcijas), ne arī citas aizbildnības institūcijas kompetencē.⁶ Krievijas Civillikums paredzēja iespēju atteikties no vecāku varas, tomēr tikai likumā stingri noteiktos gadījumos Čerņigovas un Poltavas guberņās (167. p.), tātad minētais neattiecās uz Vitebskas guberņu, kurā ietilpa arī latviešu apdzīvotie apriņķi. Autoritatīvais Maskavas universitātes profesors A. M. Guļajevs (*Алексей Михайлович Гуляев*) Krievijas Civiltiesību apskatā raksta, ka, runājot par vecāku tiesībām, likums ir dīvains, kad paredz iespēju vecākiem atteikties no saviem bērniem. Profesors uzsver – ja jau likums vecākiem dod tiesības atteikties no saviem bērniem, tas nozīmē, ka vecāki tiek atbrīvoti no sava pienākuma attiecībā pret bērniem.⁷

Profesors A. M. Guļajevs jau XX gs. sākumā uzsvēris vecāku atbildību par saviem bērniem.⁸ Arī 1937. gada Civillikumā vecāku vara tiek traktēta ne tik daudz kā vara pār bērnu, bet gan kā pienākums, kas pildāms bērna labklājības labā.⁹ Pašreizējā bērnu tiesību aizsardzības regulējumā Latvijā saskatāma tieša šādu ideju tālākattīstība.¹⁰

Krievijas Civillikumā ietvertais vecāku varas regulējums bija ļoti stingrs, jo pat vecāku iestāšanās klosterī tos neatbrīvoja no vecāku varas.¹¹ Plašā vecāku vara pār bērniem un bērnu pazemība un pakļautība vecākiem, kas izklāstīta Krievijas

Civillikumā, ir salīdzināma ar Senajā Romā valdošo tiesību izpratni.¹² Vecāku vara pār bērniem izpaudās tādejādi, ka likumdevējs paredzēja par ietiepīgu nepakļaušanos vecāku varai, izvirtušu dzīvesveidu vai citiem netikumiem sūdzēties tiesu instancēs un ieslodzīt bērnu cietumā (165. p.). Turpreti bērni apvainojumu un aizskārums gadījumā pret saviem vecākiem nebija tiesīgi ierosināt ne civillietu, ne krimināllietu. Tikai tad, ja vecāki pret bērniem bija nodarījuši krimināllikumā paredzētas noziedzīgas darbības, bērni tika sargāti saskaņā ar likumu (168. p.).

Saskaņā ar Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļas 225.–233. panta nosacījumiem¹³ vecāku vara izbeidzās astoņos gadījumos: 1) ar vecāku vai bērnu nāvi; 2) saistībā ar piespiestu kriminālsodu, reizē ar kuru personai tika atņemtas arī ģimenes tiesības, bet tikai tad, ja notiesātā bērni nesekoja viņam līdz uz izsūtīšanas vietu vai arī šo vietu pameta vēlāk (vecāku apžēlošanas gadījumā viņu vara pār bērniem tika atjaunota); 3) saskaņā ar likumu kā sods vecākiem par savu bērnu atstāšanu un pamešanu vai citām nosodāmām darbībām; 4) par vecāku varas citādu ļaunprātīgu izmantošanu; 5) gadījumos, kad attiecīgā tiesa, bija apstiprinājusi vecāku atteikšanos no saviem bērniem; 6) gadījumos, kad vecāki bija devuši piekrišanu bērnu adoptīcijai; 7) ar dēla pilngadības sasniegšanu, kad viņš izveidoja atsevišķu saimniecību un bez vecāku atļaujas izgāja no vecāku varas; 8) tad, kad meita noslēdza laulību.¹⁴

Līdzīgi kā Krievijas Civillikums, arī Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļa noteica – vecāki var atteikties no varas pār saviem bērniem (gan vienīgi ar bērnu piekrišanu). Nepilngadīgiem bērniem šādos gadījumos bāriņtiesa iecēla aizbildni, bet bāriņtiesas lēmums par piekrišanu, ka vecāki izstājas no vecāku varas, bija jāiesniedz apgabaltiesai apstiprināšanai (228. p.). Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļas 228. pants paredzēja, ka gan bērni, gan tuvākie radnieki vai arī pat svešas personas vecāku varas ļaunprātīgas izmantošanas gadījumā pēc aizsardzības var vērsties tiesā, kura, izvērtējot apstākļus, pieņem lēmumu par vecāku varas atņemšanu. Likumā nebija skaidri norādīts, kādai tiesai šāds lēmums jāpieņem. Tas radīja problēmas praksē un izraisīja juristu diskusijas līdz pat 1937. gada Civillikuma pieņemšanai. Tartu (tolaik – Jurjevas) universitātes profesors, atsaucoties uz V. Cvingmana (*Viktor von Zwingmann*) pētījumiem, norādījis, ka gadījumos, kad vecāki nekrietni izturējās pret saviem bērniem vai kad vecāki varu izlietoja ļaunprātīgi, pieņemt lēmumu par vecāku varas atņemšanu bija bāriņtiesas piekritība.¹⁵ Lai arī tādu pašu viedokli bija paudis LU profesors Vladimirs Bukovskis (1867–1937), pagasttiesas tomēr uzskatīja, ka nav tiesīgas lemt par bērna atņemšanu tuviniekiem.¹⁶

2. Vecāku varas atņemšana 1937. gada Civillikuma izpratnē

1937. gada Civillikuma¹⁷ 177. pants paredzēja, ka līdz pilngadības sasniegšanai bērni atrodas vecāku varā, kuru laulības laikā vecāki izlieto kopīgi. Šajā pašā pantā bija arī noteikts, ka tēva balss ir izšķirošā laulāto domstarpību gadījumos. Saskaņā ar 198. pantu vecāku vara izbeidzās ar vecāku vai bērna nāvi; ar nozudušā vecāka atzīšanu par mirušu; kad ar vecāku piekrišanu bērnu adoptēja trešā persona; kad bērns sasniedza pilngadību; kad vecāku varu atņēma ar bāriņtiesas lēmumu vai krimināltiesas spriedumu. Vecāku varas atņemšana draudēja arī tad, ja vecāki, noslēdzot jaunu laulību, par to nepaziņoja bāriņtiesai, liedzot tai iespēju veikt bērna mantas uzraudzību.¹⁸ Laukos visus bāriņtiesas pienākumus savu iecirkņu robežās veica pagasttiesas.¹⁹ Bāriņtiesas (laukos – pagasttiesas) lēmums par vecāku varas atņemšanu vērtējams kā īpašs aizbildnības institūcijas kompetencē esošs līdzeklis bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai.²⁰ Civillikuma 200. pantā tika noteikts: ja vecāki nelietīgi izlieto vecāku varu un sevišķi slikti ar bērniem apietas, bāriņtiesa

(pagasttiesa) var vainīgam vecākam atņemt vecāku varu. Norādītā panta formulējums vērtējams kā vispārīgs un visai nekonkrēts, kura saturs bāriņtiesai (pagasttiesai) bija jākonkretizē katrā atsevišķā gadījumā. Tādēļ, lai piemērotu 200. pantu, bāriņtiesai (pagasttiesai) bija jāveic rūpīga konkrētās lietas izpēte.

Arī ievērojamais latviešu jurists Konstantīns Čakste (1901–1945), 1937. gada Civillikuma izpratnē analizējot vecāku un bērnu tiesības, nav sniedzis konkrētāku jēdzienu “nelietīga vecāku varas izmantošana” vai “sevišķi slikta apiešanās ar bērniem” skaidrojumu. K. Čakste gan norādījis, ka vecāku vara nav dibināta uz varas ideju, bet uz aizbildnības ideju. K. Čakste uzsvēris, ka tāpēc vecāku vara ir tikai līdzeklis vecāku pienākumu pildīšanai. Civillikumā aizbildnības attiecību regulējumā iestrādāta sava laika moderno tiesību ideja jeb valsts varas kontroles ideja. Publiskās varas pārstāvjiem ir pienākums un tiesības interesēties, kā vecāki izlieto savas tiesības, bet sliktas apiešanās gadījumā vecākiem varēja tikt piemērota sankcija – bērna atņemšana.²¹ Saskaņā ar Pagasttiesu likumu²² izdotā instrukcija precizēja pagasttiesu darbību,²³ kur cita starpā tika noteikts, ka lēmumi par bērnu atņemšanu vecākiem vai viņu audzinātājiem, lēmumi par adopcijas apstiprināšanu un pilngadības piešķiršanu tāpat kā tiesu lēmumi pasludināmi “Latvijas suverenās tautas vārdā” (33. p).

Ja vecāku vara tika atņemta abiem vecākiem, bez vecāku gādības palikušajam bērnam saskaņā ar Civillikuma 200. pantu bāriņtiesa (pagasttiesa) iecēla aizbildni.²⁴ Jau XX gs. 20. gados Latvijas likumos bija noteikta gan tuvinieku, gan sabiedrības tiesības un pienākumi bez vecāku varas palikušo bērnu (arī atradeņu) audzināšanā. Bērnu audzināšana varēja notikt vai nu ģimenēs pie aizbildņiem, kurus uzraudzīja bāriņtiesas (pagasttiesas), vai arī ģimenēs pie privātpersonām, kuras pārraudzīja pašvaldības un Tautas labklājības ministrija. Gan valsts, gan pašvaldības iestādes bez vecāku varas palikušos bērnus varēja ievietot arī patversmēs.²⁵ Aplūkojamā laika periodā Latvijā, īpaši pilsētās, liels bērnu skaits atradās pašvaldības apgādībā un audzināšanā jeb patversmēs. Tikai laukos radi bija tie, kas palīdzēja materiāli vai kļuva par bāreņu aizbildņiem, pārņemot tos savā gādībā. Tolaik tādu situāciju skaidroja gan ar kara posta sekām, gan ar notikušajām pārmaiņām ģimenes attiecībās un iespējamo aizbildņu materiālo aprēķinu. Lai arī tā laika sabiedrībā tika diskutēts par bez vecāku varas palikušu bērnu audzināšanu ģimenēs, norādot, ka patversmes nevar bērnam nodrošināt ne tādu gādību, ne mīlestību, kādu spēj dot ģimene,²⁶ tomēr īsta uzstādījuma, ka bez vecāku gādības palikušais bērns prioritāri ievietojams ģimenē, nevis patversmē, nebija ne sabiedrībā, ne normatīvajā regulējumā. Pārsteidzoši mūsdienīgi skan 1929. gada “Pašvaldības Balsī” secinātais par grūtībām atrast aizbildņus: “Bērnu audzināšanā un jaunatnes aizsardzībā vērojam diezgan plašā sabiedrības daļā lielu vienaldzību.”²⁷

3. Pagasttiesu prakse vecāku varas atņemšanas lietās

Pagasttiesas par savu darbību sniedza pārskatus miertiesnešiem, kuri tos nosūtīja apgabaltiesai, tomēr valsts mērogā šie pārskati netika apkopoti.²⁸ XX gs. 20.–30. gados vispār netika apkopota un analizēta pagasttiesu prakse. Tāpēc prakses apzināšanai ir īpaša nozīme pagasttiesas funkciju izprašanai, tai skaitā bērnu tiesību aizsardzības jomā. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore aplūkos tipiskākās lietas pēc 1937. gada Civillikuma pieņemšanas, kad normatīvajā regulējumā skaidri bija noteikta pagasttiesu kompetence vecāku varas atņemšanā.

1937. gada 12. aprīlī Latvijas bērnu palīdzības savienības Jaunlatgales nodaļas valdes priekšsēdētāja biedrs nosūtījis vēstuli Augšpils pagasttiesai, kurā lūgts

rikoties, lai A. Smirnova ģimenes locekļus aizsargātu pret tēva necilvēcīgo apiešanos, ierosinot pat A. Smirnovu izolēt no ģimenes un sabiedrības.²⁹ Pagasttiesai adresētajai vēstulei klāt pievienots arī Robežsargu brigādes III Jaunlatgales bataljona 1. rotas leitnanta Zamueļa ziņojums rotas komandierim, ko viņš saņēmis 17. martā. Ziņojumā rotas komandierim leitnants norāda – lai arī A. Smirnovam, kas dzīvo ar sievu un pieciem maziem bērniem, pieder samērā liela zemes platība – 18 ha, ģimene dzīvo ļoti nabadzīgi, saimniecības dzīvais inventārs – viens zirgs, divas govīs un piecas aitas – ir slikti uzturēts, ģimenei bieži jābadojas, “[.] būdams hronisks dzērājs, viņš pārdodot pat beidzamo rudzu pūru, lai tikai dabūtu iespēju apmierināt savas nevaldāmās tieksmes pēc alkohola”. Dzērumā A. Smirnovs bieži sit sievu un bērnus, padarot savu tuvinieku dzīvi par elli. Leitnants raksta, ka pēdējo triju gadu laikā viņš bieži sastapis A. Smirnovu, kurš vairākkārt sodīts par uzturēšanos sabiedriskā vietā iereibušā stāvoklī vai par naktsmiera traucēšanu, tāpēc viņu var raksturot kā ļoti spītīgu, varmācīgu, bet reizē arī kā pilnīgu bezrakstura cilvēku. Ziņojuma beigās leitnants Zamuelis uzsver, ka ar savu brutālo, pat necilvēcīgo rīcību A. Smirnovs savu ģimeni bieži ir novedis izmisumā, un, tā kā nav ne mazāko cerību, ka aprakstītā situācija varētu kaut nedaudz uzlaboties, lūdz “spert soļus, lai A. Smirnova bērniem tiktu dota iespēja pieredzēt gaišākas dienas kādā bērnu patversmē”, bet pašu A. Smirnovu kā pilnīgi asociālu elementu ievietot darba namā.³⁰

1937. gada 11. maijā Augšpils pagasttiesa uz lietas izskatīšanu ar pavēstēm uzaicināja lietas dalībniekus: apsūdzēto A. Smirnovu, liecinieci V. Smirnovu (A. Smirnova sievu) un liecinieku robežsardzības leitnantu Zamueli. Augšpils pagasttiesas (priekšsēdētājs V. Jakovļevs, tiesneši K. Bērziņš un A. Ignatjevs, rakstvedis R. Kuplis) atklātā tiesas sēdē izskatītās lietas protokols liecina, ka A. Smirnovs sevi par vainīgu nav atzinis, norādot, ka nekad ne sievu, ne bērnus dzērumā nav ne sitis, ne spīdzinājis. Leitnants Zamuelis pagasttiesai minēja gadījumus, kad A. Smirnovs dzērumā ālējies, sitis savus ģimenes locekļus un dzinis viņus ziemas laikā ārā no mājām. Leitnants pats un viņam padotie robežsargi ir bijuši liecinieki šādiem gadījumiem. Arī sieva apliecināja, ka viņas vīrs dzērumā sit viņu un bērnus, naudu nodzer. Tomēr, tā kā ģimenē ir mazgadīgi bērni un viņa viena pati nespēj ģimeni apgādāt, viņa lūdz pagasttiesu pagaidām vēl pilnīgi neatņemt viņas vīram vecāku varu, bet izteikt brīdinājumu, ka, nekārtībām ģimenē turpinoties, tas noteikti tiks izdarīts un pagasttiesa panāks viņa izolēšanu no sabiedrības. Sievas paskaidrojumi pagasttiesas sēdē liecina par to, ka vardarbīgais alkoholiķis bija iebiedējis visu ģimeni un sieva bija nonākusi alkoholiķa pilnīgā līdzatkarībā. A. Smirnovs arī bija analfabēts, par ko liecina tas, ka protokolu pēc viņa lūguma parakstījusi cita persona.³¹

Saskaņā ar Pagasttiesas nolikuma 76. punktu pagasttiesa nolēma lietā galīgo lēmumu nepieņemt, bet A. Smirnovu atstāt pagasttiesas novērošanā un, nekārtībām ģimenē atkārtojoties, nekavējoties izlemt par vecāka varas atņemšanu A. Smirnovam un viņa izolēšanu no sabiedrības. Lietas materiāli neliecina, ka tāds lēmums vēlāk būtu ticis pieņemts. Pēc lietas materiāliem redzams, ka, pieņemot lēmumu, pagasttiesa pamatojusies tikai uz sievas lūgumu, nekādi citi argumenti vai apsvērumi bērnu tiesību aizsardzībai lietā nav ņemti vērā. Varam tikai minēt, kā pagasttiesas lēmumu vērtējis šīs lietas ierosinātājs – robežsardzības leitnants Zamuelis. Lēmums ir nepamatots arī no tiesību normas piemērošanas viedokļa. Pagasttiesa ir atsaukusies (pareizāk gan būtu teikt, ierakstījusi atbilstošāko nolikuma pantu, jo lēmums ir rakstīts uz veidlapas) uz Pagasttiesu nolikuma³² 76. pantu, kas, pat izmantojot tikai gramatisko metodi, ir tulkots nepareizi. 76. panta otrā daļa paredz: “Ja vecāki nelietīgi izlieto vecāku varu un it īpaši slikti ar bērniem apietas, pagasttiesa var

vainīgam vecākam atņemt vecāku varu.” Tātad šajā lietā pagasttiesa nav saskatījusi ne nelietīgu vecāku varas izlietošanu, ne īpaši sliktu apiešanos ar bērniem, bet tieši otrādi – vēl uz kādu laiku bērnus atstājusi alkoholiķa un varmākas varā. Šis lēmums ir liecība par to, cik cilvēki, kuru kompetencē bija lemt par bērnu tiesisko aizsardzību, bija iecietīgi pret nabadzību, alkoholismu un vardarbību ģimenē pret bērniem.

Aizputes apriņķa Kazdangas pagasta valde 1939. gada 20. aprīlī nosūtījusi interesanta satura vēstuli Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās aizgādības departamentam.³³ No šīs vēstules secināms, ka departaments jau janvārī bija rosinājis pagasttiesu atņemt vecāku varu Annai Marijai P. par ārļaulībā dzimušo meitu. Kazdangas pagasttiesa lēmumu par vecāku varas atņemšanu arī pieņēmusi. Tālāk pagasta valde vēstulē raksta, ka minētajai mātei piedzimis otrs bērns Jānis Alberts P. Māte bērnu apgādāt nespēj, tāpēc pašvaldība viņu uztur vietējā nespējnieku patversmē. Kaut arī bērns ir tikai divas nedēļas vecs, māte pretēji patversmes pārzīnes rīkojumiem patversmi uz dažām dienām mēdz atstāt un klaiņot apkārt. Pagasta valde ministrijai paziņo savu uzskatu, ka mātei būtu atņemams arī otrs bērns un ievietojams zidaiņu namā, un norāda – ievērojot, ka mātes garaspējas uzskatāmas par aprobežotām, kas, iespējams, var pāriet arī uz pēcnācējiem, pagasta valde norāda, ka Annai Marijai P. būtu izdarāma sterilizācija.³⁴ Tikai pašās vēstules beigās kļūst skaidrs galvenais nolūks, kāpēc pagasta valde situācijā, kad māte nespēj rūpēties par bērnu, vērsusies Tautas labklājības ministrijā, nevis pagasttiesā.

Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms uzsvēra nepieciešamību vairot tautas dzīvo spēku.³⁵ Tajā pašā laikā izplatījās arī nacionālsociālistiskās Vācijas idejas par pilnvērtīgiem un mazvērtīgiem cilvēkiem, kuras rada auglīgu augsni arī Latvijā.³⁶ 1937. gada Ārstniecības likums paredzēja speciālas eigēnikas komisijas izveidošanu, kuras kompetencē bija lemt par sterilizāciju, kā arī par aborta atļaušanu vai aizliegšanu. 1938. gadā pie Veselības veicināšanas biedrības tika izveidots Tautas dzīvā spēka pētišanas institūts, kura Eigēnikas nodaļa nodarbojās ar garīgi slimo cilvēku iedzimtības problēmām, vāca materiālus par abortiem un sterilizāciju.³⁷

Annas Marijas P. lietas materiāli liecina, ka pagasttiesas stingri ievērojušas piekritību. Pagasttiesu nolikuma 2. pantā noteikts, ka pagasttiesas darbība izpaužas pagasta robežās. Tāpēc pagasttiesas lietas izskatījušas tikai pēc personas dzīvesvietas. Arī šajā gadījumā Kazdangas pagasttiesa lietu pārsūtījusi Valtaiķu pagasttiesai, kur bija apmetusies Anna Marija P.³⁸

1939. gada 29. jūlijā Valtaiķu pagasttiesa atklātā tiesas sēdē, izskatot lietu par vecāku varas atņemšanu Annai Marijai P. par bērnu Jāni Albertu, saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. pantu un Civillikuma 200. pantu pieņēma lēmumu par vecāku varas atņemšanu. Izspriežot lietu, pagasttiesa vadījās pēc tā, ka mātei par vienu bērnu vecāku vara jau ir atņemta un ka arī pret otru bērnu viņa izturas ļauni, savu bērnu nav pienācīgi uzturējusi, tāpēc tas viņai atņemts un ievietots patversmē. Par attiecīgā laikmeta tiesiskuma izpratni liecina tas, ka tika ievērots arī Kazdangas pagasta valdes atzītājs par Annas Marijas P. garaspēju ierobežošanu. Pagasttiesas lēmums tāpat kā Liepājas apgabaltiesas Civilnodaļas taisītais lēmums par pagasttiesas lēmuma apstiprināšanu pieņemts Latvijas suverenās tautas vārdā,³⁹ kas pierāda, ka pagasttiesas bijušas tiesu varai piederīgas institūcijas.

Rūpīgu un garu izmeklēšanu no 1938. gada 22. oktobra līdz 15. decembrim lietā par vecāku varas atņemšanu Annai Ā. veikusi Lielvārdes pagasttiesa. Lieta uzsākta pēc Lielvārdes ciema iedzīvotājas Katrīnas D. ziņojuma pagasttiesai. Katrīna D. pastāstīja, ka viņas dzīvesvietā ieradusies 14 gadus vecā Ruta Ā., kas skaidrojusi, ka viņas māte dzīvojot kopā ar Frici S., bet viņa tur vairs dzīvot nevarot, jo Fricis S.

viņu neieredzot, apsūkājot un sitot. Lielvārdes ciema iedzīvotāja pagasttiesai iesniedza arī meitenei izdoto Ķeguma pasta krājkases krājgrāmatiņu, paskaidrojot, ka savulaik meitenes māte uz Rutas vārda noguldījusi Ls 1900, bet tagad jau esot izņemti Ls 1000. Pagasttiesa noklausījās ziņojumu, ka Anna Ā. kā vienīgā vecāku varas nesēja slikti izturas pret savu meitu, pieņēma glabāšanā krājkases grāmatiņu un nolēma ierosināt lietu par vecāku varas atņemšanu.⁴⁰

Nākamajā pagasttiesas sēdē 3. novembrī pagasttiesa uzklusēja meiteni, viņas māti, mātes civilvīru⁴¹ Frici S., vecmāmiņu, kaimiņieni, Rembates pagasta Oškalnu māju saimnieku un saimnieci. Pagasttiesai meitene paskaidroja, ka viņas māte ar Frici S. kopā dzīvo jau 10 gadus, kuru laikā dzīve bijusi grūta, bieži viņa saņēmusi sitienus un apsūkāta. Dzīves apstākļi un turpmākā dzīve kopā ar māti kļuvusi nepanesama, tāpēc viņa lūdz atņemt mātei vecāku varu. Turpretī meitenes māte pagasttiesai skaidroja, ka 10 gadus dzīvo kopā ar Frici S. Šajās attiecībās ir piedzimuši divi bērni, no kuriem dēls ir miris, bet meita atrodas patversmē. Meita Ruta ir dzimusi pirms kopdzīves ar Frici S. Bērnu dēļ ir bijis naidis un nesaticība. Fricis S. ne viņu, ne Rutu nav sitis, bet kādreiz gan pēris, lai pārmācītu, arī piedzēries mājās nav nācis. Rutas māte Anna Ā. pagasttiesai lūdza viņai neatņemt vecāku varu par mazgadīgo meitu. No liecinieku liecībām redzams, ka Rutas māte ar Frici S. dzīvojuši nesaticīgi, Fricis S. Rutu sitis, grūstījis, abi meiteni bieži lamājuši ļauniem vārdiem. Vecmāmiņa pagasttiesai skaidroja, ka Rutai būtu labāk, ja viņas dzīve tiktu atdalīta no mātes dzīves, bet Rembates Oškalnu māju saimnieks Andrejs O. norādīja, ka “nekad netiku dzirdējis nekādu pamācošu vārdu, kas būtu derīgi mazgadīgās Rutas Ā. dzīvei.” Fricis S. pagasttiesai skaidroja, ka “dzīve šajā laikā bijusi visāda, jo ne katru dienu saule ir spīdējuse” un norādīja: “Esam uzstājuši uz Rutas stingru audzināšanu.” Arī turpmāk viņš vēlas būt Rutas audzītēvs, turklāt viņš prasot no Rutas paklausību pret māti un viņu kā audzītēvu, lai tā izaugtu par kārtīgu pilsoni.⁴² Šajā sēdē pagasttiesa lietā nekādu lēmumu nepieņēma, bet ieteica Fricim S. un Rutas mātei noslēgt laulību un uz nākamo sēdi nolēma uzaicināt citus lieciniekus, tai skaitā šuvēju, skolas pārzini un Rutas skolotāju.⁴³

Nākamajā sēdē 1. decembrī pagasttiesa turpināja liecinieku nopratināšanu, nekādu lēmumu nepieņemot. Daugavas pamatskolas pārzinis pagasttiesai paskaidroja, ka mātes audzināšana bijusi sliktā. Klases audzinātāja norādīja, ka Ruta skolā mācījies labi, bet attiecības ar vecākiem meitenei bijušas sliktas. Rembates pagasta Kāpostiņu māju saimniece, pie kuras kādu laiku Ruta ar māti un patēvu dzīvojusi, tiesas sēdē apliecināja, ka ģimene dzīvojusi nesaticīgi, bieži kāvušies. Lai izbeigtu kaušanos, saukta pat policija. Meitene dzīvojusi klusi un pildījusi ganes pienākumus. Lielo nesaticību, kas valdījusi Rutas ģimenē, novērojusi arī kaimiņiene. Kad Fricis S. atgriezies mājās piedzēries, ciest nācies gan mātei, gan meitai, patvērumu meklējot citos dzīvokļos. Arī šajā pagasttiesas sēdē piedalījās gan māte Anna Ā., gan viņas meita Ruta, kura pagasttiesai “atkārtoti lūdza nepiespiest viņu dzīvot pie mātes un atņemt viņai vecāku varu”.⁴⁴

Var tikai minēt, kāpēc šajā lietā pagasttiesa vilcinājusies Annai Ā. atņemt vecāku varu. Vai tā būtu konkrētā laika izpratne, ka vardarbība pret bērnu ir pieļaujama? Varbūt mātes tiešā vaina bija grūti pierādāma? Varbūt kāds vēlējās paņemt Rutu savā aizbildniecībā un virzīja lietas izskatīšanu? Tādus minējumus var izteikt arī tāpēc, ka vēl pirms otrās sēdes pagasttiesā tika saņemts 1938. gada 14. novembrī rakstītais Rutas lūgums izsaukt viņas lietā četrus lieciniekus, tai skaitā divus policijas vecākos kārtībniekus, kuri “zina un ir redzējuši, kā mana māte Anna Ā. un Fricis S. ir mani situši”. Iesniegums rakstīts ļoti glītā un izkoptā

rokrakstā, kāds diezin vai varēja būt Rutai, kura pamatskolā bija mācījusies vien četras klases. Interesanti arī tas, ka lūgumā norādītā Rutas dzīvesvieta jau ir viņas nākamo aizbildņu mājas.⁴⁵

Lietas par vecāku varas atņemšanu Annai Ā. materiālos atrodama arī Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās aizgādības departamenta Bērnu aizgādības nodaļas vēstule, datēta ar 5. decembri, kurā norādīts, ka Rīgas apriņķa policija ziņo par Rutas Ā. sevišķi sliktiem apstākļiem pie mātes. Ne vien māte, bet arī tās piedzīvotājs situācija bērnu, nav devuši tam piemērotu uzturu un lamājuši neķītriem vārdiem. Tāpēc ministrija ir ņēmusi Rutu savā aizsardzībā, atstājot bērnu audzināšanā Jāņa un Katrīnes J. ģimenē. Bērnu aizgādības nodaļa lūdza pagasttiesu pēc vispusīgas apstākļu pārbaudes atņemt mātei vecāku varu un iecelt bērnam aizbildni, kas to pārstāvētu visos tiesiskos darījumos. Ministrija vēstulei pievienoja Rīgas apriņķa policijas savāktos materiālus uz septiņām lapām.⁴⁶

Tātad šajā lietā jau no oktobra beigām paralēli uzsāktajai lietai pagasttiesā arī Rīgas apriņķa policijas priekšnieks veicis atsevišķu izmeklēšanu: 4. un 1. iecirkņa priekšniekiem uzdevis aptaujāt konkrētus lieciniekus, skaidrot situāciju, ievākt ziņas par nākamo aizbildni. Šie materiāli pilnībā apliecina arī mātes vardarbību pret meitu, kritizē mātes dzīvesveidu, norādot, ka “viņas dzīve neiet pozitīvā virzienā”, savā laikā viņai bijis inventārs – astoņas govys, divi zirgi, lauksaimniecības mašīnas, kopā ar Frici S. viņa rentējusi zemi, gadu no gada mantība samazinājusies Friča S. dzeršanas dēļ, tagad abi strādājot par dienas strādniekiem.⁴⁷

Pēc minētās vēstules saņemšanas pagasttiesa nevilcinājās. 1938. gada 15. decembrī, izskatot lietas materiālus, pagasttiesa konstatēja, ka Anna Ā. vecāku varu par meitu Rutu Ā. izlieto nelietīgi un “tālāka bērna audzināšana pie mātes nav atļaujama”. Saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. pantu un Civillikuma 200. pantu tika pieņemts lēmums par vecāku varas atņemšanu Annai Ā.⁴⁸ Meitenei tika iecelts aizbildnis, māte lēmumu nepārsūdzēja, un Rīgas apgabaltiesas 3. civildodaļas sēdē 1939. gada 28. martā (4. aprīlī) apstiprināja pagasttiesas lēmumu saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. panta otro daļu, kas paredzēja pagasttiesas lēmumu par vecāku varas atņemšanu iesniegt apgabaltiesai apstiprināšanai.⁴⁹

Stingrākus uzskatus par cilvēka, tai skaitā bez vecāku varas palikuša bērna, tiesību īpašu aizsardzību juristi pauda tikai pašās 30. gadu beigās. Tad arī pagasttiesas sāka vairāk sekot atsevišķu ģimeņu dzīvei un bērnu audzināšanas metodēm.⁵⁰

Kopsavilkums

1. XX gs. sākumā Krievijas civiltiesību doktrīnā pastāvēja ļoti stingra izpratne par to, ka vecāku vara ir ne tikai vecāku tiesības, bet arī atbildīgs vecāku pienākums, tāpēc pat likumdevēja noteiktie izņēmumi no vispārējās izpratnes, ka Krievijā nav iespējams atteikties no vecāku varas, tika bargi kritizēti.
2. Tiesiskās apziņas evolūciju Latgalē ietekmēja Krievijas Civillikumā likumdevēja noteiktā izpratne par stingro vecāku varu, par ļoti ierobežotu iespēju un pat praktisku neiespējamību to atņemt.
3. Baltijas Vietējo likumu kopojumā ietvertais vecāku varas institūta regulējums vērtējams kā progresīvs, jo salīdzinoši plaši uzskaita vecāku varas zaudēšanas, tai skaitā vecāku varas atņemšanas gadījumus, tā nodrošinot arī bērnu tiesību aizsardzību.
4. Jau XX. gs. 20. gadu beigās Latvijā skaidri iezīmējās problēma, kas saglabājusies līdz pat mūsdienām – bez vecāku gādības palikušiem bērniem grūti atrast aizbildni un ģimeni, kas gribētu tos audzināt.

5. Tāpat kā mūsdienās bāriņtiesās tolaik pagasttiesās lietas par vecāku varas atņemšanu tika uzsāktas pēc iestāžu, sabiedrisku organizāciju, militārpersonu, privātpersonu un bērnu iesniegumiem, kas liecina par starpkaru perioda sabiedrības pilsonisko aktivitāti un līdzatbildību bērnu tiesību aizsardzībā.
6. Iemesli vecāku varas atņemšanai XX gs. starpkaru periodā bija tādi paši kā tie, kas XXI gs. sākumā sabiedrībai liek pieņemt lēmumus par aprūpes tiesību vai aizgādības tiesību atņemšanu vecākiem: alkoholisms, vecāku personības fiziska un morāla degradācija, nespēja un nevēlēšanās rūpēties un gādāt par bērniem, kā arī vardarbība pret saviem bērniem.
7. Saskaņā ar Civillikuma 200. pantu un Pagasttiesu nolikuma 76. panta otro daļu pagasttiesas pieņēma lēmumus par vecāku varas atņemšanu gadījumos, kad vecāki nelietīgi izlietoja vecāku varu un pret bērniem izturējās īpaši slikti, tomēr pagasttiesu reakcija un tiesību normu interpretācija bija visai atšķirīga. Pagasttiesu lēmumus par vecāku varu apstiprināja apgabaltiesa.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Baumanis, R.* Bērni un vecāki tiesiskās attiecībās. *Audzinātājs*. Nr. 9, 1937., 524.–530. lpp.
2. *Čakste, K.* Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 212. ISBN-978-9934-01799-5.
3. *Drande, J.* Pagasttiesas valsts svētkos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 16–20. 1938, 433.–436. lpp.
4. *Drande, J.* Pagasttiesu darbs un sasniegumi. *Pagasta Dzīve*. Nr. 10. 1939, 261.–263. lpp.
5. *Drande, J.* Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*. Nr. 8. 1938, 179. lpp.
6. *Ilgaža, A.* Bērnu aizgādības komitejas pagastos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 3. 1938, 61.–62. lpp.
7. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar *Dr. iur.* Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 84.–87. lpp. ISBN 978-9934-0-1157-3.
8. *Kļaviņš, R.* Bērnu audzināšana svešās ģimenēs. *Pašvaldības Balss*, Nr. 6, 1929, 273.–275. lpp.
9. *K. V.* Vai miertiesnesis var lemt par bērna atņemšanu vecākiem? *Jurists*. Nr. 38/39, 1932, 140. sl.
10. *Löffler, L.* Rassenhygiene. *Baltische Monatshefte*. Nr. 1. 1939, S. 20–26.
11. Mūsu lielais pienākums. *Latgales Vēstnesis*. Nr. 45. 1937, 1. lpp.
12. Norādījumi pagasttiesu darbiniekiem. *Pagasta Dzīve*. Nr. 7. 1939, 155.–157. lpp.
13. Noteikti pagasttiesu pienākumi. *Ventas Balss*. Nr. 1. 1939, 2. lpp.
14. Paceļama daudz bērnu ģimenes cieņa. *Rīgas Vēstnesis*. Nr. 12. 1939, 1. lpp.
15. Pamatjēdzieni par valsti un tiesībām. Sast. J. Stiprais. Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1939.
16. *Piņķis, O.* Daudzbērnu ģimenes un to atbalstīšana Latvijā. Rīga: Tautas labklājības ministrija, 1938.
17. *P. Z.* Vecāku vara un tiesības. *Kurzemes Vārds*, Nr. 154. 1938, 3. lpp.
18. *Tabuns, A.* Socioloģija Latvijā: divdesmitais gadsimts. No: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 81.–124. lpp. ISBN 978-9984-45-159-6.
19. *Stammmer, M.* Rassenpflege im völkischen Staat. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1933.
20. *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 183. lpp. ISBN 978-9984-790-90-9.
21. Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 137, 1938, 6. lpp.
22. Vecāku un bērnu tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 116, 1937, 6. lpp.
23. *Vītiņš, V.* Vispārējs tiesību pārskats. Otrais izdevums. Valda Birkava komentāri. Rīga: Verdikts, 1993.
24. *Гуляев, А. М.* Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданского уложения. С-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича. 1913.
25. *М. Л. П.* Повторительный курсъ Русскаго гражданскаго права. Части общая и особенная. С-Петербург: [Б. и.], 1909.
26. *Пахман, С. В.* История кодификации гражданского права. Москва: Зерцало, 2004. ISBN 5-8078-0107-5
27. *Тютрюмовъ, И. М.* Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922.

Normatīvie tiesību akti

1. Bāriņtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (3475), 2006.7. jūlijs. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=139369> [skatīts 30.01.2013.].
2. Civillikums. 1937. gada 28. janvāris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off> [skatīts 30.01.2013.].
3. Civillikums. Kodifikācijas nodaļa 1937. gada izdevums. Trešais iespiedums. Rīga: [B. i.], 1938.
4. Likums par sociālo apgādību. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 1928. g. Nr. 73.; No: *Likumi, instrukcijas un rīkojumi lauku pašvaldību darbiniekiem*. Rīga: Leta, 1928, 62.–66. lpp.
5. Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.
6. Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa, 1924.
7. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
8. Pagasttiesu nolikums. Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1934.
9. The Civil Code. Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [skatīts 30.01.2013.].
10. Bürgerliches Gesetzbuch. Viertes Buch. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BjNR001950896.html> [skatīts 30.01.2013.].
11. Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1, Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г. СПб, 1910.
12. Сводъ Местныхъ узаконеній губерній остзейскихъ. Часть третія. Законы гражданскіе. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1864.

Judikatūra

1. Senāta skaidrojums jautājumā par bērnu piespiedu atņemšanas kārtību vecākiem un nodošanu audzināšanai patversmē (L. Nr. 4/31) No: *Senāta Apvienotās sapulces spriedumi 1930–1934*. g. Rīga: [B. i.], 1936, 23.–24. lpp.

Arhīva materiāli

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) 1042. f., 2. apr., 1. l.
2. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l.
3. LVVA 2134. f., 2. apr., 986. l.

Atsauces

1. Publikācijas ierobežotā apjoma dēļ regulējumu padomju tiesībās autore neaplūkos.
2. Lai arī no tiesību socioloģijas viedokļa ipatnējais vecāku varas tiesiskais regulējums spilgti raksturo XIX–XX gs. Krievijas reliģisko, kārtu un patriarhālo sabiedrību, normatīvā aspektā autore vecāku varas institūtu pēta tikai vispārīgā veidā.
3. *Тютрюмовъ, И. М.* Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
4. Piemēram, Francijas 1804. gada Civilkodekss (*Code Civil*) paredzēja tikai vecāku varas izbeigšanās institūtu, nosakot, ka vecāku vara izbeidzas ar bērnu pilngadību vai ar bērnu emancipāciju, kura saskaņā ar likumu iestājas, noslēdzot laulību, vai arī pēc vecāku gribas, kad bērni sasniedz 15 gadu vecumu (372., 476., 477. pants). Sk. The Civil Code. Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [skatīts 30.01.2013.]. Vācijas impērijas 1900. gada Civiltiesību kodeksā (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*) tiek regulēti tādi tiesību institūti kā vecāku varas izbeigšanās un vecāku varas zaudēšana. Saskaņā ar BGB vecāku vara izbeidzās ar bērna pilngadību; bērna nāvi; ar bērna adopciju; ar bezvēsts pazuduša tēva izsludināšanu par mirušu. Vecāku varu tēvs zaudēja, ja tam bija piespriests sods pārmācības namā vai cietumā uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem, kā arī tad, ja tēvs pret bērnu bija izdarījis noziegumu vai tīšu pārkāpumu (1626., 1683., 1679., 1765., 1680. §). Sk. Bürgerliches Gesetzbuch. Viertes Buch. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BjNR001950896.html> [skatīts 30.01.2013.].
5. Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1, Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г. СПб, 1910.
6. М. Л. Р. Повторительный курсъ Русскаго гражданскаго права. Части общая и особенная. С-Петербург: [Б. и.], 1909, с. 188, 192–193.
7. *Гуляев, А. М.* Русское гражданское право. Обзор действующаго законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданскаго уложения. С-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича. 1913, с. 533.

8. Гуляев, А. М. Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданского уложения. С-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича. 1913, с. 534–536.
9. Švarcs, F. (*Philipp Schwartz*) Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 183. lpp. ISBN 978-9984-790-90-9.
10. Likums neparedz iespēju, ka vecāki varētu vērsties bāriņtiesā, lai atteiktos no saviem bērniem. Praksē dažkārt tomēr nākas sastapt vecākus, kuri šādu vēlmi bāriņtiesai izsaka. Bāriņtiesu likuma 22. panta pirmās daļas 4. punkts paredz bāriņtiesai lemt par bērna aprūpes tiesību atņemšanu pat tad, ja vecāks devis savu piekrišanu bērna adopcijai, bet minētā panta trešās daļas 3. punkts nosaka bāriņtiesai lemt par prasības iesniegšanu tiesā, ja vecāks devis piekrišanu bērna adopcijai. Šāda vecāka rīcība pret savu bērnu tiek traktēta kā sevišķa ļaunprātība pret bērnu, kas ir viens no pamatiem, lai risinātu jautājumu par aprūpes vai aizgādības tiesību atņemšanu saskaņā ar Civillikuma 200. panta pirmās daļas 2. punktu. Sk. Bāriņtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (3475), 2006, 7. jūlijs. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=139369>. Civillikums. 1937. gada 28. janvāris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off> [skatīts 30.01.2013.].
11. Тютрюмовъ, И. М. Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
12. Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar *Dr. iur.* Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 84.–87. lpp. ISBN 978-9934-0-1157-3.
13. Сводъ Местныхъ узаконеній губерній остзейскихъ. Часть третія. Законы гражданскіе. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1864, с. 36–37.
14. Izcilais krievu tiesību zinātnieks S. Pahmans (*Семен Викентевич Пахман*) 1876. gadā izdotajā darbā par civiltiesību kodifikācijas vēsturi norāda: lai arī BVLK III daļas nosacījumi par vecāku varu liecina, ka tie lielā mērā pārņemti no romiešu tiesību avotiem, tomēr vecāku varas izpratnē atzīmējamas arī būtiskas atšķirības no romiešu tiesībām. Sk. *Пахман, С. В. История кодификации гражданского права*. Москва: Зерцало, 2004, с. 750. ISBN 5-8078-0107-5.
15. Тютрюмовъ, И. М. Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
16. K. V. Vai mirtiesnesis var lemt par bērna atņemšanu vecākiem? *Jurists*. Nr. 38/39, 1932, 140. sl. Problēma pastāvēja tāpēc, ka Pagasttiesu likuma 49. pantā skaidri bija noteikta pagasttiesu kompetence. Pagasttiesai piekrita: 1) mantojuma apsargāšana pēc attiecīgā mirtiesneša rīkojuma, 2) aizbildnības un aizgādības lietas, 3) adopcijas lietas un 4) aktu apliecināšana, kā arī vispārējo tiesu un mirtiesu noteiktu spriedumu izpildīšana. Sk. Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa, 1924, 11. lpp.
17. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Trešais iespiedums. Rīga: [B. i.], 1938.
18. Pamatjēdzieni par valsti un tiesībām. Sast. J. Stiprais. Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1939, 77. lpp.
19. Noteikti pagasttiesu pienākumi. *Ventas Balsis*. Nr. 1. 1939, 2. lpp.; *P. Z. Vecāku vara un tiesības. Kurzemes Vārds*, Nr. 154. 1938, 3. lpp.
20. *Vītiņš, V. Vispārējs tiesību pārskats*. Otrais izdevums. Valda Birkava komentāri. Rīga: Verdikts, 1993, 73. lpp.
21. Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 212., 213. lpp. ISBN 978-9934-01799-5.
22. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
23. Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.
24. Pagasttiesu funkcijas plaši tika skaidrotas presē. Piemēram, sk. *Baumanis, R. Bērni un vecāki tiesiskās attiecībās. Audzinātājs*. Nr. 9, 1937, 524.–530. lpp.; *Vecāku un bērnu tiesības un pienākumi. Jaunākās Ziņas*. Nr. 116, 1937, 6. lpp.; *Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi. Jaunākās Ziņas*. Nr. 137, 1938, 6. lpp.
25. Trūcīgi bāreņi un citi bez pabalsta atstāti bērni, par kuru audzināšanu tikumību un fizisko attīstību viņu tuvinieki nebija spējīgi rūpēties, tika uzskatīti par sociāli apgādājamiem. Sk. Likums par sociālo apgādību. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1928, Nr. 73. No: *Likumi instrukcijas un rīkojumi lauku pašvaldību darbiniekiem*. Rīga: Leta, 1928, 62.–66. lpp. Norādītā likuma normas par vecāku varas atņemšanu bija pretrunā ar spēkā esošā Kriminālprocesa likuma 39. panta 1. punktu. Turklāt arī ne BVLK III daļas 228. pants, ne Krievijas Civillikuma 179. pants tādu vecāku varas atņemšanu neparedzēja. 1931. gadā Senāts skaidrojās, ka lietas par bērnu piespiedu atņemšanas kārtību no vecākiem izšķiramas tiesu iestādēm “pēc pastāvošo likumu tiešā jēguma, bet, ja gadītos nepilnība, neskaidrība vai pretrunība likumos, spriedums jāpamato uz likuma vispārējās izpratnes”. Sk. Senāta skaidrojums jautājumā par bērnu piespiedu atņemšanas

- kārtību vecākiem un nodošanu audzināšanai patversmē (L. Nr. 4/31) No: *Senāta Apvienotās sapulces spriedumi 1930–1934. g.* Rīga: [B. i.], 1936, 23.–24. lpp.
26. *Kļaviņš, R.* Bērnu audzināšana svešās ģimenēs. *Pašvaldības Balss*. Nr. 6., 1929., 273., 274. 275. lpp.
 27. Turpat, 275. lpp.
 28. *Drande, J.* Vidzemes pagasttīesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*. Nr. 8. 1938, 179. lpp.
 29. LVVA 2134. f., 2. apr., 986. l., 1. lpp.
 30. Turpat, 2. lpp.
 31. Turpat, 4., 5., 6., 7. lpp.
 32. Pagasttīesu nolikums. Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1934, 15. lpp.
 33. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l., 2. lpp.
 34. Turpat.
 35. *Piņķis, O.* Daudzbērnu ģimenes un to atbalstīšana Latvijā. Rīga: Tautas labklājības ministrija, 1938, Paceļama daudzbērnu ģimenes cieņa. *Rīgas Vēstnesis*. Nr. 12. 1939, 1. lpp.; Mūsu lielais pienākums. *Latgales Vēstnesis*. Nr. 45. 1937, 1. lpp.
 36. *Staemmler, M. (Martin Staemmler)* Rassenpflege im völkischen Staat. München: J. F. Leehmanns Verlag, 1933, S. 31.; Plaši par šiem jautājumiem rakstīja arī baltvācu prese, piemēram, Loffler, L. (*Lothar Loffler*) Rassenhygiene. *Baltische Monatshefte*. Nr. 1. 1939, S. 20–26.
 37. *Tabuns, A.* Socioloģija Latvijā: divdesmitais gadsimts. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 98.–99. lpp. ISBN 978-9984-45-159-6.
 38. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l., 3. lpp.
 39. Turpat, 5., 6., 7., 9., lpp.
 40. LVVA 1042. f., 2. apr., 1. l., 1. lpp.
 41. Sarunvalodā lietots apzīmējums partnerim, ar kuru kopdzīve nav reģistrēta (*aut. paskaidrojums*).
 42. LVVA 1042. f., 2. apr., 1. l., 10. lpp.
 43. Turpat, 11. lpp.
 44. Turpat, 24., 25. lpp.
 45. Turpat, 28., 37., 38. lpp.
 46. Turpat, 26., 27–34. lpp.
 47. Turpat, 27.–34. lpp.
 48. Turpat, 35. lpp.
 49. Turpat, 37., 49.–51. lpp.
 50. *Drande, J.* Vidzemes pagasttīesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*. Nr. 8. 1938, 179. lpp.; Norādījumi pagasttīesu darbiniekiem. *Pagasta Dzīve*. Nr. 7. 1939, 156. lpp.; *Drande, J.* Pagasttīesu valsts svētkos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 16–20. 1938, 436. lpp.; *Drande, J.* Pagasttīesu darbs un sasniegumi. *Pagasta Dzīve*. Nr. 10. 1939, 262. lpp.; *Iлгаža, A.* Bērnu aizgādības komitejas pagastos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 3. 1938, 61.–62. lpp.

Summary

Publication discusses deprivation of parental authority in the Republic of Latvia during the 1920s and 1930s. The author of the publication has examined development of normative regulation of the institution of parental authority and deprivation of parental authority and has analysed how parish courts used to apply this legal tool to protection of children's rights. In her analysis the author has employed unpublished archival materials, i.e. parish court records regarding deprivation of parental authority. The publication reveals that cases concerning deprivation of parental authority were initiated by several different parties, including authorities, civic organizations, servicemen, private persons and children themselves, which shows society activity and involvement in the protection of children's rights. The reasons for deprivation of parental authority in the 1920s and 1930s were the same as today, i.e. alcoholism, physical and moral degradation of parents, inability and unwillingness to take care of their children, as well as violence against children.